
KÖNYVSZEMLE

A NYELVVÁLTOZATOK KUTATÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI

*(Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Az MTA
Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1992.)*

A Kontra Miklós szerkesztésében megjelent könyv az 1990. szeptemberében Budapesten, a Nyelvtudományi Intézetben megtartott tanácskozás (nem teljes) anyagát tartalmazza, és azt tükrözi, hogy a nyelv társadalmi és területi változatainak vizsgálata továbbra is központi témája a magyar nyelvnek, s nemcsak Magyarországon, hanem Pozsonyban, Ungváron, Kolozsváron, Újvidéken és Mariborban is kutatják az élő nyelvet. Újabb és újabb kérdések kerülnek megvilágításra, s egyrészt a nyelv és nyelvhasználat eddig még egyáltalán nem vizsgált vagy nem kellőképpen feltárt mozzanatait ismerhetjük meg a kutatások eredményeit prezentáló előadásokból, másrészt betekintést nyerhetünk abba is, hogy az adatok feldolgozásának milyen korszerűbb, jobb áttekintést biztosító lehetőségei vannak.

A ma zajló változások, mozgásban levő jelenségek bemutatása szociolingvisztikai szempontok figyelembevételével megy végbe: aki ma a nyelvváltozatokat vizsgálja, nem tévesztheti szem elől, hogy a nyelvi rétegződés a társadalmi rétegződéssel indul, és biztos eredmények csak komplex, a társadalmi háttérre is figyelő felmérésektől várhatók. A kutatásba bevont újabb társadalmi rétegek nyelvhasználatának tanulmányozása a nyelvi változatok és változások leírásának gazdagodását vonja magával. A vizsgálatok számba veszik a változások indítékait, mozgásterét, a változások irányát és mértékét. Mivel a kvantitatív szempontok is előtérbe kerülnek, kiküszöbölhető a jelenségek szubjektív megítélése.

A magyar nyelv területi társadalmi változatainak vizsgálata sokféle kérdést vet fel, ezt tanúsítják a kötet tanulmányai.

Az egyes nyelvváltozatok alakulása, módosulása külső és belső okokra vezethető vissza. Többnyelvű környezetekben az anyanyelvre egy másik nyelv hat, és számon kell tartani azokat a következményeket, amelyekhez a nyelvi együttélés vezet vagy vezethet. De ugyanolyan fontos annak

tanulmányozása is, hogy egy nyelven belül miként történik a közeledés a presztízs-változat felé.

Fülei Szántó Endre a kétnyelvűség elméleti kérdéseivel foglalkozik: az erdélyi kétnyelvűség tipológiáját vázolja fel, többek között a fertőzött egynyelvűség, féloldalas kétnyelvűség, félnyelvűség típusait mutatja be, egyszersmind a szituatív-nyelvhasználati változatokat is összefoglalja. A nyelvi elfojtás következménye a nyelvfelejtés, írja, továbbá a két nyelv keveredése, a tiszta és hibrid kölcsönszavak, a tükörszavak, a vegyes szerkezetek megjelenése. „A fonológiai-prozódiai, a szerkezeti és lexikai-grammatikai kopás, vegyülés, eltűnés triádot alkot, amelyen át pontos kísérlet végigkövethetné a nyelv, az egyik nyelv lebomlását.” Ennek vizsgálatát segítheti a nyelvélektan, a nyelvészociológia, a fejlődéslelektan, az érzelemlelektan és ez utóbbinak szociálpszichológiai változata.

Két nyelv együttélése bizonyos esetekben nyelvcserehez vezethet. Gál Zsuzsa ezzel a minden bizonnyal sokakat érdeklő kérdéssel foglalkozik, és Felsőőr (Oberwart) példáján mutatja be e szociolingvisztikai jelenség egymással kapcsolatban levő szociológiai és nyelvészeti oldalát. Mivel a felsőőri magyarokról az Újvidéki Televízió jóvoltából mi is hallottunk egyet s mást, érdemes részletesebben megnéznünk, mi is ott a való helyzet, kik és miért hagyják el anyanyelvüket. Gál Zsuzsa először a szociológiai kérdéseket boncolgatja: milyen társadalmi helyzetben következik be a nyelvcsere, mi a folyamata, milyen társadalmi, szimbolikus és nyelvi tényezők határozzák meg, majd bemutatja, milyen hatással van a nyelv szerkezetére. Felsőőr vegyes lakosságú község volt már a 19. sz. közepén. A földművesek, az értelmiségiek, az állami tisztviselők magyarok voltak, az iparosok, kereskedők, tehát a jómódúak, akik a falu központjában laktak, pedig német nyelvűek. A két népcsoport értékrendszere különbözött egymástól, a német réteg a pénzt, a magyarok a földet, a munkát becsülték. Amikor a területet Ausztirához csatolták, megváltozott a lakosság összetétele, a magyarok jó része Magyarországra menekült, helyükre németek költöztek. Magyar nyelvű a parasztság volt, ők megtartották nyelvüket, értékrendszerüket. A második világháború után kialakult új gazdasági élet megváltoztatta a magyarok hagyományos értékrendszerét. A fiatalok körében sajátos mentalitást hozott létre. Számukra a magyar nyelv a parasztok nyelve, a kelet nyelve lett, a múlt szimbóluma. A német jelentette a jövőt, a társadalmi mobilitást, a magas státust. Így a magyar nyelv alárendelt helyzetbe került, és a fiatalok csak az idősebbek kedvéért használják. Gál Zsuzsa vizsgálódása arra is kiterjed, hogy a különböző életkorúak milyen szituációkban melyik nyelven érintkeznek. A nyelvcsere következményeit fonológiai és szóképzési példákon mutatja be, és érdekes következtetésre jut: a fiatalok is ismerik a köznyelvi formákat (tehát nem úgy alakult a helyzet, ahogy a szociolingvisztikai elmélet jósolta), de nem alkalmazzák őket következetesen a történések megkülönböztetésére. Bármilyen ritkán használják is a magyar nyelvet, nyelvi kreativitásuk nem veszett el. Vagyis a nyelvcsere nyelvi

újraalkotáshoz is vezet. (Az persze más kérdés, miként ítéljük meg az ilyen újonnan keletkezett formákat a nyelvi norma szempontjából.) A tanulmányból kitűnik, hogy a kérdés vizsgálatakor figyelembe kell venni mind a külső, tehát a társadalmi tényezőket, mind a belső feltételeket, vagyis az emberek mentalitását, a nyelvhez kapcsolódó értékrendszert és attitűdöket, mert ezek határozzák meg, milyen irányt vesz a nyelvcsere, és azt is, hogy egyáltalán bekövetkezik-e.

Péntek János a regionális szintű román nyelvi hatás mértékével foglalkozik. A magyar irodalmi és köznyelvben nem sok a román kölcsön-szó, jóval nagyobb viszont a regionális köznyelvi és nyelvjárási lexémák román eredetű rétege. A szerző a területi szempontnál maradva (bár a társadalmi szempontú vizsgálatot is fontosnak tartja) azt deríti fel, milyen mértékben hat a román nyelv az egyes romániai magyar nyelvjárásokra. Megtudhatjuk pl., hogy a moldvai magyar nyelvjárás a leginkább veszélyeztetett, s kérdés, hogy feléleszthető-e a közösség anyanyelvjárása, nemkülönben azt, hogy közvetlenül veszélyeztetettek a szélső nyelvjárászigetek is és a Belső-Mezőség.

Bartha Csilla az erdélyi menekültek nyelvhasználatában észlelhető változásokat taglalja. Vizsgálata azonban még nem teljes, másfél-két év elteltével újra interjúkat készít ugyanazokkal az adatközlőkkel, hogy kimutathassa, az új környezet hogyan mozdíttja el a nyelvhasználatot a magyarországi sztenderd felé. Az itt közölt adatok az országba érkezés idejének nyelvállapotát rögzítik. Egyelőre azt tudjuk meg, mit hoztak az erdélyiek magukkal: erdélyi sztenderdet, illetve regionális változatait, valamint kétnyelvűséget. A helyzet és a szakirodalom ismeretében pedig következtetni lehet, milyen tényezők befolyásolják az integrálódási folyamatot. A szerző arra is kitér, hogy milyen nyelvi stratégiák és szociális magatartásminták kísérik e folyamatot, figyelembe veszi a közlési szituációkat, és hogy az alkalmazkodásnak milyen mutatói vannak.

Varga József és Molnár Zoltán Miklós nyelvföldrajzi vizsgálatokat végzett a Muravidéken. A Szabó Géza által összeállított általános szókészleti kérdőfüzet felhasználásával gyűjtötték mindketten az anyagot, Varga Göntérházán (Genterovci), Molnár pedig hat kutatóponton. A feldolgozott anyag kevés adatközlőtől való, és csak egy bizonyos réteg szóhasználatába enged betekintést (Molnár hat egyetemi hallgató anyagát dolgozta fel, Varga pedig három korosztályt vett figyelembe, mindháromat 2–2 adatközlő képviseli), de reméljük, eljut majd hozzánk kutatásuk teljes leírása is, amelyből majd kiderül, milyen eltérések vannak az egyes nemzedékek szókincsében, mennyire őrzik a fiatalok a tájszavakat stb. Egy kicsit irigyelhetjük a maribori kollégákat, hogy ilyen kutatásokat végeznek, mi itt Vajdaságban ugyanis még mindig halogatjuk a szóállomány vizsgálatát. És még valamit szeretnék megjegyezni: jóleső érzéssel olvashatjuk, hogy a muravidéki magyarok nyelvében „még nem jelentkezik lényeges vonásaiban az idegen (szlovén) nyelv sorvasztó-asszimiláló hatása”, „a még

jóformán homogén lakosságú magyar falvakban »tisztán él« a magyar szó a nép ajkán».

Lanstyák István arról győz meg bennünket, hogy a dialektológiai kutatásokban a hagyományos módszereknek továbbra is van létjogosultságuk; a szociolingvisztika által alkalmazott eljárásoknak nem helyettesíteniük, hanem kiegészíteniük kell a hagyományos módszereket. A hagyományos, egyszerű térképek is hasznos információkat tartalmaznak, adataik alapját képezik komolyabb és egzaktabb eredményekkel járó vizsgálatoknak. Nem mindig kielégítő azonban a hagyományos módszerrel gyűjtött anyag. A ma zajló változásokat ugyanis az eddig készült nyelvtalaszok térképlapjai nem tükrözik. Lanstyák bemutatja, hogy miként lehetséges térképre vinni az egyes alakváltozatok gyakoriságát és földrajzi megoszlását.

A nyelvtalasszal kapcsolatos Balogh Lajos és Kiss G. Gábor javaslata is. Ők *A magyar nyelvjárások atlaszának számítógépes feldolgozását* szorgalmazzák. Elgondolásukat azzal támasztják alá, hogy az atlasz jelenlegi formájában holt tőke, nem került be a magyar nyelvtudomány vérkeringésébe, hiszen nem könnyű dolgozni a 48,5 kg-os összsúlyú hat dobozzal, az 1162 térképlappal. Az adatok számítógépbe vitele lehetővé tenné, hogy gyorsan megtaláljuk a 946 000 adat közül azokat, amelyekre szükségünk van, új kutatópontokkal is bővíteni lehetne a meglévőket, szóval új tudományos eredményeket is hozna a számítógépes feldolgozás. Baloghék terve jól megfontolt, mindenre kiterjedő, az átírás módjára is van elképzelésük, sőt még költségvetést is csatoltak az indítványhoz. Reméljük, nem lesz akadálya a terv megvalósításának.

A számítógépes feldolgozás lehetőségeit boncolgatja B. Fejes Katalin is dolgozatában. Ő azt vizsgálja, hogy olyan környezetben, ahol a magyar lakosság mellett németek, szlovákok, szerbek és horvátok is élnek, vannak-e a mondatszerkesztésben kimutatható eltérések. A számítógépes feldolgozás módot adott a mélyebb összefüggések feltárására: pl. kiderült, hogy a nemzetiségi tanulók szövegeiben majdnem kétszer akkora a mondatrészek, illetve a szerkezetes mondatrészek zsúfoltsága, mint a magyar tanulóknál; a nemzetiségi csoportban a szerkezetes mondatrészek zsúfoltságának növekedésével szervesen összefügg az alárendelés első szintjén álló szerkezettagok számbeli gyarapodása.

Penavin Olga az í-zést és az ë-zést vizsgálja a *Jugoszláviai magyar népmesék* két kötete alapján. A társadalmi vonatkozásokra figyel, a mesemondók lakóhelyének, közösségük nyelvhasználatának szerepét elemzi, és kitér a mesemondás előtti, a mesemondó és a mesegyűjtő kommunikációjának szerepére is. A gyűjtő nyelvhasználat befolyásolja a mesélőt, és lassan tér át saját kódjára, csak amikor a szöveg magával ragadja, „akkor lesz a mese úgy-ahogy »következetes« nyelvjárási szövegé”, állapítja meg Penavin Olga.

Molnár Csikós László a vonatkozó mondat szerkezet gyakoriságát veszi górcső alá a jugoszláviai magyar nyelvrétegekben, vagyis tágabb régiók-

ban, mert ahhoz, hogy a kérdést megvilágítsa, fel kellett tárnia azt is, hogy egyáltalán a magyar nyelvben milyen gyakori a vonatkozó mellékmondat. Egy-egy ívnyi szövegrészt választott irodalmi művekből, szociográfiákból, hírlapokból, népmesékből, és kvantitatív módszerekkel bemutatta, hogyan oszlanak meg az egyes szövegegységekben az utalószavas, illetve utalószó nélküli mondatok, továbbá az inverz és az ál-vonatkozó mondatok.

A kötetben olvashatunk még az erdélyi napilapok nyelvéről (Kabán Annamária), az infinitivuszok gyakoriságáról különböző társadalmi helyzetű csoportok nyelvhasználatában (T. Károlyi Margit), a beszélt nyelv közhelyeiről (P. Lakatos Ilona). Kontra Miklós arról értekezik, hogy a klasszikus generatív transzformációs leírás a suksük- és szukszük-ragozás két változatáról tud számot adni, a szociolingvisztikai realitás azonban mást mutat. Tolcsvai Nagy Gábor pedig arra keresi a választ, hogy létezik-e nyelvi hagyomány. Megállapítja, hogy a nyelvi hagyomány értékelhető fogalom, és „behatóbb, egy csoporton, egy családon belüli több nemzedéket érintő vizsgálatot igényel”.

LÁNCZ Irén